

Μαρία – Ελευθερία Γ. Γιατράκου
Δρ. Φιλ. – Ιστορίας Πανεπιστημίου Αθηνών

**Παύλος Μελάς ο Προτοπόρος και
Πρωτομάρτυρας του Μακεδονικού Αγώνα**

Αθήνα 2019

Αντί προλόγου

Η ελληνική Ιστορία, στη διαχρονική της ροή έχει να επιδείξει αναστήματα εξέχοντα, που με την παιδεία, το ήθος της, τις άριστες οικογενειακές καταβολές τους, τον ηρωισμό και το θυσιαστικό τους πνεύμα λάμπρυναν τις σελίδες της κι' έγιναν σύμβολα προς μίμηση. Ένα τέτοιο ανάστημα που με την μοναδική του παρουσία στον Μακεδονικό Αγώνα σημάδεψε τον ιστορικό χρόνο, υπήρξεν ο Παύλος Μελάς, γνωστός με το ψευδώνυμό του «Μίκης Ζέζας». Ο πρωτοπόρος, εμπνευστής, πρωτομάρτυρας του Μακεδονικού Αγώνα.

Προερχόμενος από την πατριαρχική οικογένεια των Μελάδων, που εργάσθηκαν, διέπρεψαν σε διάφορες χώρες της Ευρώπης και στη Ρωσία, διακρινόμενοι μεταξύ των άλλων ευσήμων Ελλήνων της διασποράς, διαδραμάτισε όπως και οι έξοχοι πρόγονοί του σημαίνοντα πατριωτικό ρόλο, δόξασε την Ελλάδα και το όνομά του ταυτίσθηκε με την χρυσή σελίδα του Μακεδονικού Αγώνα.

Το γενεαλογικό του δένδρο έχει τα επιδείξει ήρωες στις διάφορες φάσεις και μάχες του νεότερου Ελληνισμού, μορφωμένους και καταξιωμένους με επιφανείς θέσεις πολιτειακές, συγγραφείς, μεγάλους ευεργέτες και χορηγούς σε πολλούς τομείς στην Ελλάδα και στο εξωτερικό, αγνούς, ανιδιοτελείς, ιδεολόγους.

Μέσα σε ένα τέτοιο θερμοκήπιο βλάστησε κι' ανατράφηκε ο Παύλος Μελάς του οποίου η όλη προσωπικότητα και η λαμπρή βιοτροχιά δικαιολογείται από τον βαθύ του πόθο να δοθεί ολόψυχα «εις τον πλησίον και εις τον τόπον του». Χαρακτηριστικά τα ίδια του τα λόγια: «Δεν υπάκουσα παρά εις μίαν ιδέαν, να φανώ χρήσιμος εις τον πλησίον και εις τον τόπον μου».

Με πίστη βαθιά στο Θεό που σε κάθε ευκαιρία εξεδήλωνε, με αγάπη προς την πατρίδα άμετρη, με αφοσίωση στα ιδανικά της φυλής, αποτελεί για όλες τις εποχές υπόδειγμα προς μίμηση.

Στις 13 Οκτωβρίου 1904 ο Παύλος Μελάς έπεσεν ηρωικώς για την πατρίδα.

Θα γράψει γι' αυτόν ο Ίων Δραγούμης:

« Ο Μελάς... με τη σπίθα που άναψε στον καθένα, πολλοί που ήταν τυφλοί ως τότε, είδαν».

Κι' ο Κωστής Παλαμάς παιανίζοντας με την ποιητική του λύρα στίχους δωρικούς, θα πει:

« Πλατιά του ονείρου μας η γη κι' απόμακρη.

Και γέρνεις εκεί και σβεις γοργά.

Ιερή στιγμή. Σαν πιο πλατιά τη δείχνεις, και τη φέρνεις σαν πιο κοντά».

ΠΑΥΛΟΣ ΜΕΛΑΣ Ο ΠΡΩΤΕΡΓΑΤΗΣ ΚΑΙ ΠΡΩΤΟΜΑΡΤΥΡΑΣ ΤΟΥ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΟΥ ΑΓΩΝΑ

Στην πλυμμυρίδα των γεγονότων που σημειώνονται στις σελίδες της Ελληνικής Ιστορίας, δεν θα πρέπει ασφαλώς να παραβλέψουμε την μεγάλη μορφή ιστορική μνήμη του γενναίου ανθυπολοχαγού του πυροβολικού, Παύλου Μελά, του πρωτοπόρου Μακεδονομάχου, του εμψυχωτή και του συμβόλου του Μακεδονικού Αγώνα, του περίφημου με το ψευδώνυμό του, «Μίκης Ζέζας¹».

Δεν είναι τυχαίοι οι στίχοι του Ζαχαρία Παπαντωνίου για τον ηρωικό του θάνατο (12 Οκτωβρίου 1904): «καλύτερα οδηγεί ένα καντήλι τάφου, που ο σκοτωμένος άναψε και μας ακαρτερεί».

Ο Μακεδονικός Αγώνας (1904 – 1908) υπήρξε η ένοπλη αντίδραση των Ελλήνων στη βουλγαρική προσπάθεια για επικράτηση στη Μακεδονία. Ο αγώνας για την απελευθέρωση της Μακεδονίας από τους Τούρκους κατέληξε στο τέλος του 19^{ου} αιώνα σε αγώνα κατά των Βουλγάρων που θέλησαν να επικρατήσουν αρχικά με προπαγάνδα και προσηλυτισμό και αργότερα με τη βία².

Πριν δούμε τη φωτεινή βιοτροχιά του Παύλου Μελά, μία σύντομη αναφορά στην οικογένεια Μελά θα μας πείσει για τον σοβαρό πατριωτικό ρόλο που διαδραμάτισε στη ροή του χρόνου.

Την ιστορική αυτή οικογένεια τη βρίσκουμε πριν από την άλωση, σαν μια από τις δυνατότερες στρατιωτικές οικογένειες της Κωνσταντινούπολεως. Ανήκει στους «Κεφαλάδες» όπως ονομάζονται στο Βυζάντιο οι ισχυρές στρατιωτικές και πολιτικές οικογένειες της αυτοκρατορίας³.

Το επώνυμο Μελάς δεν ήταν το αρχικό της οικογένειας. Μια παράδοση αναφέρει ότι παλαιότερα λέγονταν Στρατηγόπουλοι. Αργότερα επικράτησε στην οικογένεια το επώνυμο Μελανιάς, για το χαρακτηριστικό μελαψό χρώμα του προσώπου, που διατηρήθηκε στα μέλη της μέχρι τον ήρωά μας.

Το Μελανιάς έγινε με το πέρασμα των αιώνων για συντομία, Μελάς.

Με την κατάλυση της ελληνικής αυτοκρατορίας του Βυζαντίου εγκαθίστανται οι Μελάδες αρχικά στην Πογδόριανη της Ηπείρου κι' αργότερα στα Γιάννενα, όπου κατοικούσε με άλλες αρχοντικές οικογένειες στο περίφημο κάστρο της πόλεως ως το 1612⁴.

Το Σεπτέμβρη του χρόνου αυτού παίρνουν μέρος στην επανάσταση του επισκόπου Τρίκκης, όπως λεγόταν τότε η Επισκοπή Τρικάλων, Διονυσίου του Σκυλοσόφου. Ύστερα από τις σφαγές των Τούρκων και τα καταπιεστικά μέτρα τους και μετά την κατάπνιξη της επαναστάσεως αυτής, πολλές από τις ελληνικές οικογένειες των Ιωαννίνων τούρκεψαν για να γλυτώσουν. Όσες

¹ Βλ. σχετικά, πρόχειρη βιβλιογραφία, Ναταλίας Μελά, Παύλος Μελάς, Αθήνα 1964 και Ιωάννη Νοτάρη, Παύλος Μελάς, Θεσσαλονίκη 1955.

² Βλ. Ι.Κ.Μαζαράκη – Αινιάνα, Μακεδονικός Αγώνας, Εθνική Τράπεζα της Ελλάδας, χ.χ., χ.α.σ.

³ Βλ. σχετικά, Μαραβελέα, Παύλος Μελάς, η ζωή, η δράση και ο δοξασμένος θάνατος του Πρωτομάρτυρος της Μακεδονικής ελευθερίας, Θεσσαλονίκη 1959, σελ. 11. (Την παρουσίαση των βιογραφικών της οικογένειας Μελά οφείλουμε στο έργο αυτό του Γ.Α.Μαραβελέα).

⁴ Βλ. ο.π.

έμειναν πιστές στη χριστιανική θρησκεία – ανάμεσα στις οποίες και η οικογένεια Μελά – έχασαν τις περιουσίες τους και υποχρεώθηκαν να εκπατρισθούν.

Από την πολυάριθμη αυτή οικογένεια αναδύθηκε και βρήκε στο κλαρί, στα 1640 περίπου ο περίφημος αρματολός, καπετάν Γιάννος Μελάς, που ανέπτυξε μεγάλη δράση στην Ήπειρο, όπως μαρτυρεί και το δημοτικό τραγούδι «εβγήκε ο Γιάννος στα βουνά...» μέχρι που, ύστερα από μερικά χρόνια βρήκε ηρωικό θάνατο πολεμώντας τους Τούρκους. Οι υπόλοιποι Μελάδες χωρίστηκαν σε δύο κλάδους και ξενιτεύτηκαν στη Μόσχα και την Αυστρία. Ο κλάδος της Αυστρίας ακολούθησε κι' εκεί τη στρατιωτική παράδοση της οικογενείας και πολλά μέλη του ανέβηκαν σε μεγάλα αξιώματα. Ο Μιχαήλ Μελάς έφθασε το 1794 το βαθμό του στρατάρχη και τιμήθηκε από τον αυτοκράτορα Φρειδερίκο με τον τίτλο του βαρώνου. Ο βαρώνος Μιχαήλ Φρειδερίκος – Βενέδικτος Μελάς ανέπτυξε σημαντική δράση στους αγώνες κατά του Ναπολέοντα. Ήταν διοικητής των αυστρουγγρικών στρατευμάτων στην περίφημη μάχη του Μαρέγκο. Πέθανε στη Βοημία το 1806. Ποτέ δε λησμόνησε την ελληνική καταγωγή του και την ιδιαίτερή του πατρίδα. Μετά το θάνατό του βρέθηκε Χάρτης της Ηπείρου που είχε συνταχθεί από τον ίδιο¹.

Οι Μελάδες της Ρωσίας διέπρεψαν στο εμπόριο των γουναρικών, συγκέντρωσαν μεγάλη περιουσία κι' έφθασαν σε μεγάλη οικονομική ακμή. Προσέφεραν σημαντικές υπηρεσίες στη ρωσική αυτοκρατορία, για τις οποίες τους απένειμε τίτλους ευγενείας η Αικατερίνη η Μεγάλη. Παρά τον πλούτο και τη δόξα τους ποτέ δε λησμόνησαν τη φτώχη και υποδουλωμένη πατρίδα τους. Διέθεταν τεράστια ποσά για κοινωφελείς σκοπούς σ' ολόκληρη την Ήπειρο και ιδιαίτερα στα Γιάννενα. Ακόμα και σήμερα μεταξύ Σουλίου και Ιωαννίνων σώζονται αρκετές βρύσες με την ονομασία «οι βρύσες του Μελά». Εξάλλου οι Μελάδες φέρουν στα Γιάννενα τον τιμητικό τίτλο του «ελευθέτου», που δινόταν σ' όσους διέθεταν μεγάλα ποσά για αγαθοεργίες.

Ο κλάδος όμως των Μελάδων της Πόλης κατέχει το προβάδισμα σε αγαθοεργίες, σε οικονομικές και ανθρώπινες θυσίες. Δημιουργήθηκε από τον Λέοντα Μελά, που κατέβηκε από την Ρωσία στην Πόλη, για να διεκδικήσει την απόδοση της περιουσίας των Ιωαννίνων από τους Τούρκους. Έμεινε εκεί, ασχολήθηκε με το εμπόριο και απόκτησε μεγάλη φήμη και πλούτο. Έστειλε στα Γιάννενα τεράστια ποσά για τους φτωχούς, τους φυλακισμένους και τα νοσοκομεία. Κι' από τα τέλη του 18^{ου} αιώνα πήρε σημαντική θέση στη φαναριώτικη αριστοκρατία. Στην προεπαναστατική εποχή και κατά την περίοδο του Αγώνα, βρίσκουμε πολλούς Μελάδες από τον κλάδο της Πόλης στο προσκήνιο. Ο γιος του ιδρυτή του κλάδου Γεώργιος Μελάς (1785 – 1856) υπήρξε από τα δραστηριότερα μέλη της Φιλικής Εταιρείας, στενός συνεργάτης του Εμμανουήλ Ξάνθου. Ο ίδιος είχε μυήσει όλους τους συνεργάτες και υπαλλήλους του και είχε μεταβάλλει το σπίτι του σε αποθήκη όπλων για τον Αγώνα². Στους διωγμούς που ακολούθησαν τον απαγχονισμό του εθνομάρτυρος Γρηγορίου του Ε' κινδύνευσε να συλληφθεί από τους Τούρκους. Κατόρθωσε να ξεφύγει στη Ρωσία με τα τέσσερα παιδιά του. Οι Τούρκοι λεηλάτησαν τα καταστήματά του και δήμευσαν την τεράστια περιουσία του. Ο ίδιος έφθασε στην Οδησό, κρυμμένος στο αμπάρι ενός πλοίου κι' έζησε

¹ Βλ. ο.π., σελ. 12

² Βλ. ο.π., σελ. 12 και 13

πάμπωχος πουλώντας μερικά κοσμήματα της γυναίκας του, που μπόρεσε να διασώσει. Ήλθε στην Ελλάδα επί Καποδίστρια και υπηρέτησε σε διάφορες διοικητικές θέσεις μέχρι το 1839, οπότε ξαναγύρισε στην Πόλη και ασχολήθηκε πάλι με το εμπόριο¹.

Ο νεότερος αδελφός του Ιωάννη (1789 – 1834) ήταν εγκατεστημένος στα Γιάννενα. Μετά τη μεγάλη πυρκαϊά που ξέσπασε εκεί στις 25 Αυγούστου του 1820, έφυγε με το Μάρκο Μπότσαρη, αδελφό της μητέρας του, για το Σούλι και από εκεί πήγε στην Κέρκυρα. Διωγμένος από το γνωστό για το μισελληνισμό του Άγγλο αρμοστή Μαίτλαντ, πήγε στην Ιταλία παίρνοντας μαζί και την οικογένεια του θείου του. Με την έκρηξη της Ελληνικής Επανάστασης ξαναγύρισε στην Ελλάδα και πολέμησε με το Μάρκο Μπότσαρη. Μετά το θάνατο του θείου του ακολούθησε τον Καραϊσκάκη. Πήρε μέρος στην ηρωική αντίσταση του Μεσολογγίου. Στη θρυλική έξοδο σώθηκε ως εκ θαύματος, περνώντας τη λίμνη με τα πόδια. Σημαντικές υπηρεσίες προσέφερε κατόπιν ως «Τοποτηρητής του Γενικού Φροντιστηρίου» στη συγκέντρωση των προσόδων της Ανατολικής Ελλάδας. Στη θέση αυτή τον διόρισε ο αρχιστράτηγος Ριχάρδος Τζώρτζ.

Είναι χαρακτηριστικά της ακεραιότητας του Ιωάννη Μελά, όσα εύφημα έγραψε γι' αυτόν ο Τζώρτζ, κατά την ανάθεση σ' αυτόν μιας τόσο σπουδαίας θέσης: «Σας επιφορτίζω», του έγραφε, «αυτό το επάγγελμα, διότι είμαι πεπεισμένος δια την τιμιότητα του χαρακτήρος σας, τον ζήλον και τον πατριωτισμόν σας...». Κι' η τιμητική αυτή επιλογή δείχνει την εκτίμηση και εμπιστοσύνη που έτρεφε η Διοίκηση στο πρόσωπό του. Επί Καποδίστρια υπηρέτησε και ως διοικητής Ναυπάκτου, Πατρών και Βοστίτσας και επί Όθωνος ως έπαρχος Γυθείου. Ο νεότερος αδελφός του Ιωάννη, Παύλος (1789 – 1826) υπήρξεν περισσότερο ενθουσιώδης και φλογερός πατριώτης². Σε πολύ νεαρή ηλικία μυήθηκε στη Φιλική Εταιρεία και με τις πρώτες ειδήσεις κατέβηκε στην επαναστατημένη Ελλάδα για το μεγάλο ξεσηκωμό. Πήρε μέρος σ' όλες τις μάχες που έδωσε το Σώμα του θρυλικού θείου του, Μάρκου Μπότσαρη, και μετά το θάνατό του, τον βρίσκουμε με τον Καραϊσκάκη.

Πολέμησε και στο Μεσολόγγι όπου βρήκε τελικά ένδοξο τέλος κατά την πολυθρύλητη έξοδο.

Ο πατέρας του πρωτομάρτυρα του Μακεδονικού Αγώνα, Μιχαήλ Μελάς, διάλεξε να δώσει στον πρωτότοκο γιο του το όνομα του δοξασμένου προγόνου του, λες και προαισθανόταν ότι κι' αυτός θα είχε την ίδια μοίρα στην ιστορία του αγώνα και της θυσίας για την πατρίδα.

Αυτή τη φωτεινή βιοτροχιά διέγραψε η ιστορική οικογένεια Μελά από την εμφάνισή της στο προσκήνιο της ιστορίας μέχρι την Επανάσταση του 1821³.

Η οικογένεια όμως δεν υστέρησε και μετά τη δημιουργία του μικρού ελληνικού κράτους. Πάντοτε πρωτοπόρος σε κάθε εκδήλωση εθνικής, πολιτικής και κοινωνικής δράσης. Κι' ο Λέων Μελάς, γιος του Γεωργίου (1812 – 1879) σπούδασε Νομικά στην Ιόνιο Ακαδημία και μετά συνέχισε σπουδές στο Πανεπιστήμιο της Πίζας. Το 1833 ήλθε στην Ελλάδα και το 1835 διορίστηκε εισαγγελέας στη Σύρο, σε ηλικία 23 ετών. Έγινε στη συνέχεια

¹ Βλ. ο.π., σελ. 14

² Βλ. ο.π., σελ. 15

³ Βλ. ο.π., σελ. 15

αντιεισαγγελέας του Αρείου Πάγου και σε ηλικία μόλις 26 ετών Καθηγητής του Ποινικού Δικαίου στο Πανεπιστήμιο Αθηνών. Σε ηλικία 29 ετών αναλαμβάνει το Υπουργείο Δικαιοσύνης και τον επόμενο χρόνο τον βρίσκουμε Υπουργό Δικαιοσύνης και Παιδείας¹. Το 1845 αποσύρεται στο Λονδίνο. Ασχολείται με το εμπόριο και επιδίδεται στη συγγραφή έργων σχετικών με τη διαπαιδαγώγηση της νεολαίας. Είναι ο συγγραφέας του περίφημου «Γεροστάθη», με τις διηγήσεις του οποίου γαλουχήθηκαν γενεές ολόκληρες κι' είχε το βιβλίο αυτό τη μεγαλύτερη κυκλοφορία από όλα τα βιβλία της εποχής τους².

Όταν ο Λέων Μελάς ξαναγύρησε στην Ελλάδα εξελέγη Πρόεδρος της Φιλεκπαιδευτικής Εταιρείας, το 1863 ανεξάρτητος βουλευτής και το 1866 ανέλαβε την προεδρία της Επιτροπής ενίσχυσης του κρητικού αγώνα. Συνέβαλε τα μέγιστα στον αγώνα της ηρωικής Μεγαλονήσου.

Νεότερος αδελφός του Λέοντος, ο Κωνσταντίνος Μελάς (1814 – 1905), γεννήθηκε στην Κωνσταντινούπολη, ακολούθησε το δικαστικό κλάδο, έγινε εφέτης, έγραψε σύγγραμμα εμπορικού δικαίου και στη συνέχεια εγκαταστάθηκε στη Μασσαλία, όπου ασχολήθηκε με το εμπόριο. Κληροδότησε στο ελληνικό δημόσιο το μέγαρό του στο οποίο ακόμη στεγάζεται το Ελληνικό Προξενείο. Ο πρωτότοκος γιος του Γεωργίου Μελά, Βασίλειος (1819 – 1884), εγκατεστημένος από πολύ νεαρή ηλικία, στο Λονδίνο, ασχολήθηκε με το εμπόριο. Παρά την υπερβολική αγάπη του για τα γράμματα, ασχολείται τις ελεύθερες ώρες του με τη ποίηση³. Τον πλούτο που αποκτά από τις επιχειρήσεις του, διαθέτει, κατά το παράδειγμα του αδελφού του, για εθνικούς και κοινωνικούς σκοπούς, ιδιαίτερα για τη μόρφωση της νεολαίας. Γι' αυτό κληροδοτεί ολόκληρη την τεράστια περιουσία του για την ανέγερση σχολείων στην ελεύθερη πατρίδα και στις ελληνικές παροικίες του εξωτερικού. Κληροδοτεί επίσης το εισόδημα από το τεράστιο και μεγαλοπρεπές μέγαρό του στην Αθήνα, όπου σήμερα είναι εγκατεστημένο το κεντρικό ταχυδρομείο, για την ίδρυση και συντήρηση σχολείων στις ελληνικές επαρχίες, για την χορήγηση υποτροφιών σε μαθητές που διακρίνονταν στις σπουδές τους ή για πράξεις αλτρουισμού και αυτοθυσίας, θέλοντας έτσι να οδηγήσει τη νεολαία σε άμιλλα για μάθηση και ενάρετες πράξεις. Από το κληροδότημα του Βασιλείου Μελά χτίστηκαν 120 σχολεία στις ελληνικές επαρχίες και τις παροικίες του εξωτερικού κι' ακόμη δόθηκαν υποτροφίες, ή βραβεία σε πολλές εκατοντάδες νέους⁴. Τέλος, ο νεότερος αδελφός, Μιχαήλ (1833 – 1897), γεννήθηκε στη Σύρο όπου έμεινε ο πατέρας του, πρόεδρος τότε του εμποροδικείου. Σπούδασε νομικά στο Παρίσι κι' ασχολήθηκε κατόπιν, όπως και οι αδελφοί του, με το εμπόριο, έχοντας παράλληλα κλίση στην καλλιτεχνία, γεγονός που τον ώθησε στην κατάρτιση της συλλογής έργων, των μεγαλύτερων ζωγράφων της εποχής του. Για τις εξαιρετικές γνώσεις του γύρω από την τέχνη, ο καλλιτεχνικός Σύλλογος της Μασσαλίας τον εξέλεξε πολλές φορές πρόεδρό του⁵.

Σχημάτισε τεράστια περιουσία από τις εμπορικές του επιχειρήσεις στη Ρωσία και Μασσαλία, την οποία εδαπάνησε για εθνικούς και κοινωνικούς

¹ Βλ. ο.π.

² Βλ. ο.π., σελ. 16

³ Βλ. ο.π.

⁴ Βλ. ο.π., σελ. 17

⁵ Βλ. ο.π.

σκοπούς, ακολουθώντας την οικογενειακή παράδοση. Εγκαταστάθηκε στην Ελλάδα οριστικά το 1876 και από τότε μέχρι το θάνατό του πρωτοστάτησε σε κάθε εθνική κίνηση¹.

Έγινε Πρόεδρος της Εθνικής Εταιρείας. Με τη διαθήκη του άφησε σημαντικό μέρος της περιουσίας του για τη συντήρηση σχολείων κι' ένα μεγάλο μέρος της βιβλιοθήκης του δώρισε στην Εθνική Βιβλιοθήκη και στη Βιβλιοθήκη της Βουλής. Αυτός ο εξαιρετος Έλληνας και πατριώτης υπήρξε ο πατέρας του Παύλου Μελά².

Στις 20 Μαρτίου του 1870 γεννιέται στ' αρχοντικό του Μιχαήλ Μελά στη Μασσαλία ο Παύλος. Είναι το πρώτο παιδί που αποκτά με την Ελένη, κόρη του γνωστού Κεφαλλονίτη μεγαλεμπόρου, Βουτσινά.

Αξίωση του Μιχαήλ Μελά, να βαπτίσουν το παιδί και να του δώσουν το όνομα Παύλος, στο όνομα ενός αδελφού του πατέρα του, που έπεσε στη θρυλική έξοδο του Μεσσολογίου. Ποιος θα τους το έλεγε, ότι μεγαλώνοντας θα έδινε κι' αυτός τη ζωή του πολεμώντας για την πατρίδα; Τα χρόνια κυλούν και συνεχώς γεννιούνται αγόρια στην οικογένεια, που πλημμυρίζουν το αρχοντικό³. Δύο χρόνια ύστερα από τον Παύλο γεννιέται ο Λέων, στα 1874 ο Γεώργιος και τον επόμενο χρόνο ο Κωσταντίνος.

Ο Μιχαήλ Μελάς είναι πολύ καλά αποκαταστημένος στη Μασσαλία. Έχει τεράστιες επιχειρήσεις, διαθέτει μεγάλο πλούτο και οι γνωριμίες του τού δίνουν ξεχωριστή θέση στην καλή κοινωνία της γαλλικής μεγαλουπόλεως. Όμως τον τρώει η νοσταλγία και παίρνει τη μεγάλη απόφαση να επιστρέψει στην Αθήνα με την οικογένειά του. Χτίζει ένα ωραίο ξενοδοχείο στην Κηφισιά και αγοράζει ένα μεγάλο σπίτι στην οδό Πανεπιστημίου για την οικογένειά του. Είναι το κτήριο εκείνο που στεγάζει σήμερα την Αθηναϊκή Λέσχη⁴.

Σ' αυτό το αρχοντικό μεγαλώνει ο Παύλος, που συνηθίζει να πηγαίνει για περίπατο στο βασιλικό κήπο και εκεί να παίζει με τους συνομηλικούς του τους Αρματολούς και Κλέφτες, που είναι το αγαπημένο του παιγνίδι. Τα χαμόκλαδα, τα βράχια κι' η σπηλιά του κήπου είναι τα λημέρια τους. Αγαπημένο ανάγνωσμα του Παύλου είναι ο Γεροστάθης, που τον έχει γράψει ο θείος του Λέων, μεγαλύτερος αδελφός του πατέρα του. Εμπνέεται από τις διηγήσεις του για τον αγώνα του '21 και συγχρόνως παρακολουθεί κρυφά την εθνική δράση του πατέρα του για την επανάσταση της Κρήτης. Συγκινείται βλέποντας τα αραδιασμένα τουφέκια στο υπόγειο του σπιτιού τους για τον εθνικό αυτό σκοπό⁵. Τον Παύλο τον συγκινούν οι εθνικές γιορτές, τα εθνικά θέματα. Και βάζει υψηλούς στόχους και ιδανικά να υπηρετήσει στη ζωή του. Εκπαιδεύθηκε με τα διδάγματα της ελληνοχριστιανικής παιδείας και παράδοσης και έταξε ως σκοπό του την πραγμάτωση της Μεγάλης Ιδέας, με απώτερο σκοπό την απελευθέρωση των υπό δουλείαν ελληνικών εδαφών και την εθνική ολοκλήρωση⁶. Το 1886 εισήχθη στην Σχολή Ευελπίδων από την οποίαν απεφοίτησεν το 1891, ως ανθυπολοχαγός του Πυροβολικού. «Εκλέγων το στάδιο αυτό», γράφει στο ημερολόγιό του, «δεν υπήκουσα παρά εις μίαν

¹ Βλ. ο.π.

² Βλ. ο.π., σελ. 18

³ Βλ. ο.π., σελ. 20

⁴ Βλ. ο.π., σελ. 21

⁵ Βλ. ο.π.

⁶ Βλ. Ιωάννην Αθανασόπουλον, Παύλος Μελάς, ο πρωτομάρτυς του Μακεδονικού Αγώνος, Δίπτυχα της Εκκλησίας της Ελλάδος, 2004, Αθήνα 2004, σελ. 6

ιδέαν να φανώ χρήσιμος εις τον πλησίον και εις τον τόπον μου... Αυτή είναι όλη μου η φιλοδοξία και όπως κάθε καλός στρατιώτης, θέλω, να υπηρετήσω την πατρίδα μου και δι' αυτήν να αποθάνω...»¹. Ο πατέρας του αποχαιρετώντας τον, προκειμένου ο Παύλος να φοιτήσει στη Σχολή Ευελπίδων, η οποία τότε ήταν στον Πειραιά, σ' ένα παλιό κτιριακό συγκρότημα του Στρατού τον συμβουλεύει: «Φρόνιμα, Παύλο, χωρίς φούριες, πειθαρχία και υποταγή στο καθήκον. Ακούς; Έτσι μόνο θα πάρουμε τα Γιάννενα». Κι' ο Παύλος ασπάζεται με κατάνυξη το χέρι των γονιών του, κι' η μητέρα τον σφίγγει στην αγκαλιά της και του εύχεται: «Ο Θεός μαζί σου, γιέ μου». Ως την εξώπορτα συνοδεύουν τον Παύλο και τ' αδέρφια του συγκινημένα. Όλοι στο αρχοντικό αισθάνονται, ότι κάτι μεγάλο γεννιόταν την ημέρα εκείνη². Η ζωή στη Σχολή αυστηρά πειθαρχημένη με γυμνάσια και μελέτη. Γράφει με δέος στον πατέρα του λίγες ημέρες μετά την είσοδό του στη Σχολή και μετά την ορκομωσία του, την Τρίτη, 4 Οκτωβρίου 1886.

«Σεβαστέ μου πατέρα

...Προχθές το πρωί έδωσα τον νενομισμένον όρκο... Σας βεβαιώ ότι ωρκίσθην έχων πλήρη συνείδησιν των υπό του όρκου επιβαλλομένων καθηκόντων, σταθεράν δε απόφασιν να τα εκτελέσω. Δια τούτο και εκ βάθους της καρδιάς μου ωρκίσθην υπακοήν εις τους νόμους της Πατρίδος, σέβας, πίστιν και αφοσίωσιν εις τον βασιλέα μου, και ότι θέλω υπερασπίσει μέχρι τελευταίας πνοής την σημαίαν και την Πατρίδα...

Πριν τελειώσω την επιστολήν μου σας παρακαλώ, Σεβαστέ μου πατέρα, να μ' ευχηθείτε, όπως ο Θεός με βοηθήσει να τηρήσω εντίμως τον όρκον μου, μέχρι τελευταίας στιγμής της ζωής μου.

*Μετά σεβασμού ασπάζομαι την
δεξιά σας και μένω ευπειθέστατος υιός σας
Παύλος Μελάς»³.*

Τα πέντε χρόνια της φοίτησής του στη Σχολή περνούν. Έρχεται η ώρα να παραδώσει τον οπλισμό του και να αποφοιτήσει. Βγαίνει τον Αύγουστο του 1891 ανθυπολοχαγός του πυροβολικού. Το 1892 νυμφεύθηκε την Ναταλίαν θυγατέρα Στεφάνου Δραγούμη, η οποία του στάθηκε ως πολύτιμη συνεργάτης του.

Ο Παύλος Μελάς (Μασσαλία 1870 – Σιάτιστα (σημ. Μελάς) Καστοριάς, 1904), υπήρξεν ο πρωτοπόρος μακεδονομάχος, ο εμψυχωτής και το σύμβολο του Μακεδονικού Αγώνα⁴ και διέπρεψε με το ψευδώνυμο Μίκης Ζέζας, τα ονόματα των δύο παιδιών του.

Ο αγώνας για την απελευθέρωση της Μακεδονίας από τους Τούρκους κατέληξε στο τέλος του 19^{ου} αιώνα σε αγώνα κατά των Βουλγάρων που θέλησαν να επικρατήσουν, αρχικά με προπαγάνδα και προσηλυτισμό και με τη βία αργότερα.

¹ Βλ. Γ.Α.Μαραβελέα, ο.π., σελ. 24

² Βλ. ο.π., σελ. 25

³ Βλ. ο.π., σελ. 27

⁴ Βλ. Ι.Κ.Μαζαράκης – Αινίαν, Ο Μακεδονικός Αγώνας, Αθήνα, χ.κ., χ.σ., έκδοση Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος.

Τα ελληνικά αντάρτικα σώματα κάτω από τη διοίκηση αξιωματικών και εντοπίων αρχηγών με εθελοντές από όλα τα διαμερίσματα της Ελλάδας και τον αλύτρωτο ελληνισμό έκαναν τον πληθυσμό της Μακεδονίας ν' αναθαρρήσει και να αντισταθεί στις ένοπλες και καλά οργανωμένες βουλγαρικές ομάδες κομιτατζήδων που τον τρομοκρατούσαν¹. Για την άμυνα του ελληνισμού της Μακεδονίας συνεργάστηκαν πανελλήνιες οργανώσεις και τοπικές εθνικές επιτροπές. Το συντονισμό του αγώνα ανέλαβαν το Προξενείο Θεσσαλονίκης και τα άλλα προξενεία της Μακεδονίας. Σημαντικό ρόλο έπαιξαν η Μεγάλη Ορθόδοξη Εκκλησία με τις Μητροπόλεις της και οι Ελληνικές Κοινότητες με τα Σχολεία τους, προκειμένου να διασφαλισθεί η ελληνικότητα της Μακεδονίας.

Ο Μακεδονικός Αγώνας είχε ως αποτέλεσμα να αναχαιτισθεί η βουλγαρική απειλή και έτσι προετοιμάσθηκε η απελευθέρωση της Μακεδονίας, που ολοκληρώθηκε με τους Βαλκανικούς Πολέμους (1912 – 1913).

Ως γνωστόν, η Μακεδονία αποτελούσε τμήμα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας κι' ήταν χωρισμένη σε τρία βιλαέτια: της Θεσσαλονίκης, του Μοναστηρίου και τμήμα του Κοσσυφοπεδίου. Σ' αυτό το γεωγραφικό χώρο, επί αιώνες ύστερα από πληθυσμιακές μετακινήσεις και εγκαταστάσεις συμβιούσαν Έλληνες, Τούρκοι και Βούλγαροι, κάτω από την οθωμανική κυριαρχία! Από το 1872, ύστερα από το Σχίσμα, οι Τούρκοι έδωσαν το δικαίωμα στη βουλγαρική εξαρχία να επεκταθεί σε αρκετά μεγάλη περιοχή. Βούλγαροι παπάδες και δάσκαλοι τοποθετούνται σε κάθε χωριό και τα αστικά κέντρα της Μακεδονίας και αρχίζει συστηματικά η διάδοση της βουλγαρικής εθνικής ιδέας. Ύστερα από την αποτυχία για τη δημιουργία της μεγάλης Βουλγαρίας του Αγίου Στεφάνου το 1878, η Εξαρχία πολλαπλασιάζει τις ενέργειές της για τον εκβουλαρισμό της Μακεδονίας. Άλλοτε με κηρύγματα και προσηλυτισμό, άλλοτε χρησιμοποιώντας βία, αναγκάζουν τις κοινότητες να προσχωρίσουν στη νέα βουλγαρική εθνική θρησκεία. Ληλατούνται εκκλησίες και δολοφονούνται ιερείς και τα σπίτια τους καίγονται.

Παρόλα αυτά το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού της Μακεδονίας παρέμεινε πιστό στο Πατριαρχείο και στον Ελληνισμό, ανεξάρτητα από τη γλώσσα που μιλούσε και τη βία που υπέστη από τις ένοπλες δυνάμεις των κομιτατζήδων.

Ευτυχώς από τις αρχές του 1900 βρίσκεται στον Πατριαρχικό θρόνο της Κωνσταντινουπόλεως ο φωτισμένος Πατριάρχης, Ιωακείμ Γ', ο οποίος τοποθετεί στη Μακεδονία νέους, μορφωμένους, δραστήριους, ικανούς ιεράρχες. Τον Γερμανό Καραβαγγέλη στην Καστοριά, τον Ιωακείμ Φορόπουλο στο Μοναστήρι, τον Στέφανο Δανηλίδη στα Βοδενά, τον Χρυσόστομο Καλαφάτη στη Δράμα, τον έπειτα εθνομάρτυρα Σμύρνης².

Όταν υπήρχαν ελληνικά σχολεία στη Μακεδονία στάθηκαν η καλύτερη απόδειξη της εθνογραφικής σύστασης του πληθυσμού και ποτέ δεν αμφισβητήθηκαν. Εκεί όπου υπήρχαν πυκνά ελληνικά σχολεία, ο ελληνισμός ήταν ισχυρότατος.

Στα βόρεια υπερίσχυαν τα βουλγαρικά σχολεία ενώ τα ελληνικά είχαν απόλυτη υπεροχή στα νότια. Γύρω στα 1900 υπήρχαν πάνω από 1000 ελληνικά

¹ Βλ. ο.π.

² Βλ. ο.π.

σχολεία στη Μακεδονία με περισσότερους από 70.000 μαθητές, ενώ στην ίδια εποχή τα βουλγαρικά δεν υπερέβαιναν τα 500 σε σύνολο, 18.000 μαθητές στα τρία βιλαέτια, Θεσσαλονίκης, Μοναστηρίου και Κοσσόβου¹.

Ο Στέφανος Δραγούμης είχε τότε αναλάβει την πρωτοβουλία δημιουργίας κίνησης στη Μακεδονία εναντίον των Βουλγάρων². Ο σύνδεσμος του Παύλου Μελά με την οικογένεια Δραγούμη αποδείχθηκε καθοριστικός για την περαιτέρω πορεία του.

Καθώς ο ίδιος ανδρώθηκε σε περιβάλλον με έντονο πατριωτικό παλμό, δέχθηκε αμέσως την επίδρασή του, η οποία τον οδήγησε στην αμετάκλητη απόφαση να αφιερώσει τη ζωή του για τη λύτρωση του Ελληνισμού της Μακεδονίας από τον άμεσον και σοβαρόν κίνδυνον του εκσλαβισμού, τον οποίον διέτρεχε³. Θα γράψει ο Πάυλος Μελάς το Σάββατο 21 Αυγούστου 1904: «Αναλαμβάνω αυτόν τον αγώνα με όλην μου την ψυχήν και με την ιδέαν ότι είμαι υποχρεωμένος να τον αναλάβω. Είχα και έχω ακράδαντον την πεποίθησιν ότι δυνάμεθα να εργασθώμεν εν Μακεδονία και να σώσωμεν πολλά...»⁴. Λόγια προφητικά. Ο Μελάς κινήθηκε προς κάθε κατεύθυνση για να δια φωτίσει την κυβέρνηση και την κοινή γνώμη για την κατάσταση στη Μακεδονία και για την ανάγκη δημιουργίας ένοπλης τοπικής αντίδρασης. Μετά την τοποθέτηση του Ίωνα Δραγούμη ως υποπροξένου στο Ελληνικό Προξενείο του Μοναστηρίου (Νοέμβριος 1902) και την σύσταση από εκείνον της μυστικής αμυντικής οργάνωσης «Μακεδονική Άμυνα» και τις έντονες εκκλήσεις του Γερμανού Καραβαγγέλη για ενισχύσεις από την Ελλάδα και την σχεδόν ταυτόχρονη συγκρότηση του «Μακεδονικού Κομιτάτου» της Αθήνας, ο Μελάς μερίμνησε μαζί με τον Κωνσταντίνο Μαζαράκη και άλλους να σταλούν (Ιούλιο 1903) στη Δυτική Μακεδονία όπλα και οι δέκα πρώτοι Κρητικοί Μακεδονομάχοι (Λαμπρινός, Βρανάς, Γεώργιος Δικάνυμος, Ευθύμιος Καούδης κ.α.). Ο Παύλος Μελάς αγνός ιδεολόγος, ευαίσθητος πατριώτης, οραματιστής, έγραφε: «Που και που κανένα δάκρυ' κι' έπειτα μια Μεγάλη Ιδέα' κι' έτσι στεγνώνει το δάκρυ».

Στην Αθήνα είχαν συγκροτηθεί παράλληλα διάφορες οργανώσεις για την άμυνα του ελληνισμού της Μακεδονίας. Τέτοιες οργανώσεις ήταν ο «Κεντρικός Μακεδονικός Σύλλογος» των αδελφών Γερογιάννη, η εταιρεία «Ο Ελληνισμός» με πρόεδρο τον Νεοκλή Καζάζη, ένας μακεδονικός όμιλος με τον Στ. Δραγούμη και τον Μιχ. Μελά και η «Επίκουρος των Μακεδόνων Επιτροπή»⁵.

Τέλος, τον Μάιο του 1904, συγκροτήθηκε το «Μακεδονικό Κομιτάτο» με πρόεδρο το Δημ. Καλαποθάκη, διευθυντή της Εφημερίδος «Εμπρός», ενώ η κυβέρνηση Θεοτόκη άρχισε να προσανατολίζεται σε μια πιο ενεργητική στάση στη Μακεδονία με την τοποθέτηση του Λάμπρου Κορομηλά ως Γενικού στη Θεσσαλονίκη άρχισε η συστηματική οργάνωση για την άμυνα του Ελληνισμού και το Γενικό Προξενείο έγινε κέντρο του αγώνα. Για την επιτυχία του σκοπού ο Κορομηλάς ζήτησε να τοποθετηθούν με ψευδώνυμο, ως υπάλληλοι του Προξενείου, επίλεκτοι αξιωματικοί που άρχισαν να μελετούν και να οργανώνουν τον τόπο κατά διαμερίσματα. Συγχρόνως άλλοι αξιωματικοί,

¹ Βλ. ο.π.

² Βλ. Ιωάννη Φ. Αθανασόπουλο, Δίπτυχα της Εκκλησίας της Ελλάδος 2004, ο.π., σελ. ια'.

³ Βλ. ο.π., σελ. ια'.

⁴ Βλ. Ημερολόγιον 2004, έκδοση – αφιέρωμα μνήμης Πολεμικού Μουσείου.

⁵ Βλ. Ι. Κ. Μαζαράκης – Αινιάνο, ο.π.

εγκαταστάθηκαν σε διάφορα κέντρα ως πράκτορες, δάσκαλοι, έμποροι και ιατροί¹.

Συγκινεί ο παραιναιτικός λόγος του γυναικαδέλφου του Παύλου Μελά, Ίωνα Δραγούμη: « αν τρέξουμε να σώσουμε την Μακεδονία, η Μακεδονία θα μας σώσει... θα μας λυτρώσει από τον αισχρό ύπνο, θα μας ελευθερώσει... Αν τρέξουμε να σώσουμε τη Μακεδονία, εμείς θα σωθούμε». Κήρυγμα βαθιάς και ακλόνητης πίστης². Στις 22 Μαΐου 1904 ιδρύεται το Μακεδονικό Κομιτάτο, ψυχή του οποίου αναδεικνύεται ο Παύλος Μελάς, ο οποίος μαζί με άλλους τρεις αξιωματικούς του Ελληνικού στρατού, αποστέλλεται για πρώτη φορά στη Μακεδονία, για να προετοιμάσει « το των ψυχών έδαφος», να αναπτρώσει το ηθικό των Ελλήνων, οι οποίοι υπέφεραν από τα ανηλεή πλήγματα των κομιτατζήδων. Τι αισθήματα φιλοπατρίας τρικυμιώδη κατέκλυζαν την ψυχή του, διαφαίνονται από αυτά που έγραψε στο ημερολόγιο του την 24^η Φεβρουαρίου 1904, ημέρα αναχώρησής του στη Μακεδονία. «Αυτάς τας ημέρας», γράφει, «με πνίγει η λύπη και η συγκίνησις. Αφήνω, δια πάντοτε, ίσως, τας υπάρξεις τας οποίας λατρεύω υπέρ παν άλλο εις αυτόν τον κόσμον», δηλαδή την σύζυγόν του Ναταλίαν και τα δύο παιδιά του. Στη συνέχεια προσθέτει ότι πριν αναχωρήσει στη Μακεδονία, πήγε στο νεκροταφείο, στο μνήμα του πατέρα του. «Κάθομαι», γράφει, «ολίγην ώραν παρά τον τάφον του. Αισθάνομαι την ψυχήν του πολύ κοντά μου. Ενθυμούμαι με πόσην φωτιά αγαπούσε αυτός τη πατρίδα, ενθυμούμαι ότι ωρκίσθην επί του φερέτρου του ν' αποθάνω υπέρ αυτής, ενθυμούμαι πόσον μας ελάτρευε και πόσον υπέφερε δια την καταστροφήν του 1897»³.

Κι' όταν ύστερα από επίπονη πορεία και πολλούς κινδύνους και αντίξοες καιρικές συνθήκες έφθασε στη Μακεδονία, έστειλε την 8^η Μαρτίου 1904 επιστολήν στη σύζυγό του, στην οποία έγραφε με μεγάλο ενθουσιασμό: «Ουδέποτε σε βεβαιώ, επίστευσα τόσον εις την Θεϊαν Πρόνοιαν, όσον χθες την νύκτα. Όταν εξεκινήσαμεν ήτο σκότος βαθύ... Μόλις όμως διήλθομεν εις το σκότος την επικίνδυνον τουρκικην ζώνην αμέσως η σελήνη και τα άστρα μας εφώτισαν τον φοβερώτατον δρόμον... Επιστεύσαμεν όλοι, με όλην την ψυχήν μας, ότι ο Θεός εκείνην την στιγμήν ευλόγει το έργον μας και δια των αστέρων του εφώτιζεν τον δρόμον μας». Και αφού στη συνέχεια διηγείται με λεπτομέρειες την διαδρομή του εντός του μακεδονικού εδάφους και τις δύσκολες συνθήκες διαβίωσής του, προσθέτει: «Όταν συλλογίζομαι ότι ίσως με βοηθήσει ο Χριστός να επιτύχω, νομίζω ότι μου έρχεται τρέλα. Τί χαρά δι' όλους μας αν γίνει τούτο, και προπάντων τί ευτύχημα δια την πατρίδα, η οποία θ' αναθαρρήσει και θα ιδεί ότι αν κινηθεί ολίγον, ναι μεν δεν μπορεί να κάμει μεγάλα πράγματα, αλλ' ημπορεί να κάμει ώστε να παύσει αυτός ο παμβουλγαρισμός εις τα μέρη εκείνα...»⁴.

Εφοδιασμένος με πλαστό διαβατήριο και με το ψευδώνυμο «Μίκης Ζέζας» ο Μελάς μπήκε με τους άλλους αξιωματικούς και τους συνοδούς τους στο μακεδονικό έδαφος στις 9 Μαρτίου 1904. Καθώς κατευθυνόταν στην Πρέσπα ειδοποιήθηκε από το προξενείο του Μοναστηριού να επιστρέψει εσπευσμένα στην Ελλάδα, επειδή η παρουσία της επιτροπής στη Μακεδονία είχε γίνει γνωστή στις τουρκικές αρχές. Μάταια προσπάθησε ο Παύλος Μελάς,

¹ Βλ. ο.π.

² Βλ. Ιωάννη Φ. Αθανασόπουλο, ο.π., σελ. 1β'.

³ Βλ. ο.π., σελ. 1δ'.

⁴ Βλ. ο.π., σελ. 1δ'.

μέσω του Ίωνα Δραγούμη, με τον οποίο συναντήθηκε στο Μοναστήρι στις 25 Μαρτίου να επιτύχει αναστολή της ανάκλησης. Αναγκάστηκε τελικώς να ταξιδέψει στη Θεσσαλονίκη και από εκεί αεροπορικά να επιστρέψει στην Αθήνα¹.

Στη σύντομη αυτή έξοδό του στη Μακεδονία, ο Μελάς σχημάτισε τη γνώμη, υπερεκτιμώντας ίσως την αγωνιστικότητα του ντόπιου στοιχείου, ότι ο κίνδυνος στη Μακεδονία θα μπορούσε να αποτραπεί μόνο με την παροχή πολεμοφοδίων και χρημάτων στους χωρικούς για την οργάνωση της άμυνάς τους².

Τον Ιούλιο του ίδιου έτους ο Παύλος Μελάς μπήκε για δεύτερη φορά στη Μακεδονία, ύστερα από πρόταση Κοζανιτών προς το Στέφανο Δραγούμη. Επισκέφθηκε στη Σιάτιστα, ήλθε σε επαφή με ντόπιους αρχηγούς και ασχολήθηκε με την εξεύρεση ενόπλων και το σχηματισμό μικρών σωμάτων. Διαπίστωσε όμως ότι ήταν απαραίτητη η ενίσχυση της επιτόπιας άμυνας με την αποστολή συγκροτημένων αντάρτικων σωμάτων από την ελεύθερη Ελλάδα. Στις 14 Αυγούστου 1904 ορίστηκε ο Μελάς από το Μακεδονικό Κομιτάτο της Αθήνας γενικός αρχηγός των σωμάτων της περιοχής Μοναστηρίου – Καστοριάς και πραγματοποίησε την τρίτη και τελευταία αποστολή του στη Μακεδονία!

Η παρουσία αυτή του Μελά στη Μακεδονία «έδωσε μία νέα διάσταση στη γενικότερη εξέλιξη του Μακεδονικού ζητήματος και αποτέλεσε το προμήνυμα της κύριας φάσης της ένοπλης πάλης»³.

Στις 28 Αυγούστου 1902, ο Μελάς κι οι άνδρες του έφθασαν στη Μονή Μεριτίσης στα Τρίκαλα, παρακολούθησαν τον εσπερινό, μετά το τέλος του οποίου αυτός και οι άνδρες του παρακάλεσαν τον ηγούμενο να κοινωνήσουν των Αχράντων Μυστηρίων, αφού σε λίγο θα άρχιζε η κύρια αποστολή τους.

Είναι συγκλονιστικά όσα γράφει στη σύζυγό του: «Ουδέποτε με τόσην κατάνυξιν, μετέλαβα. Ο νους μου διαρκώς εστρέφετο προς Εκείνον, ο οποίος χάριν ημών και της Θείας θρησκείας Του υπέστη το μαρτύριον. Το μέγεθος της θυσίας Του, το μέγεθος της αποστολής Του μ' έκαμαν να αισθάνομαι πόσον μικροί και πόσον μακράν Αυτού ευρισκόμεθα αλλά συγχρόνως μ' ενεθάρυναν... Ελπίζω να μας βοηθήσει»⁴. Την 7^{ην} Σεπτεμβρίου κατόπιν σοβαρών κινδύνων πέρασε με τους συντρόφους του τον Αλιάκμονα και προσθέτει: «Μόλις επεράσαμε τον ποταμόν έλαβα τους άνδρες μου να κάμουν τον σταυρόν τους και να ευχαριστήσουν τον Θεόν εις την βοήθειαν του οποίου προπάντων χρεωστούμεν την αισίαν άφιξίν μας». Λόγοι ευσεβούς, πιστής, ευγνώμονος προς τον Θεόν ψυχής.

Ο Παύλος Μελάς σκόπευε να οργανώσει την άμυνα στην περιοχή Καστοριάς, να κινηθεί προς το Πισοδέρι και το Ζέλοβο και από εκεί να δράσει στην περιοχή Μορίχοβου του Μοναστηριού, θέλησε να συναντηθεί με τους οπλαρχηγούς Παύλο Κύρου και Καούδη στο δάσος έξω από τη Σιάτιστα. Περιμένοντάς τους αποφάσισε, επειδή έβρεχε να καταλύσει με τους 35 συντρόφους του σε σπίτια του χωριού.

Στις 13 Οκτωβρίου το απόγευμα τουρκικό απόσπασμα έφτασε στη Σιάτιστα ειδοποιημένο από το Μήτρο Βλάχο αρχικομιτατζή των Κορεστίων.

¹ Βλ. Αλίκη Σολωμού, Μελάς Παύλος, Εγκυκλοπαίδεια Υδρία, σελ. 118.

² Βλ. ο.π., σελ. 119.

³ Βλ. Ίωαν. Φ. Αθανασόπουλο, ο.π., σελ. ιε'.

⁴ Βλ. ο.π., σελ. ιε'.

Μετά την έφοδο που επιχείρησαν οι Τούρκοι σ' ένα από τα σπίτια όπου βρίσκονταν μερικοί από τους άνδρες του, ο Μελάς αναγκάστηκε να δώσει το σύνθημα της μάχης. Σε μία παύση των πυροβολισμών και ενώ είχε αρχίσει να βραδιάζει βγήκε στην αυλή του δικού του καταλύματος για να βεβαιωθεί ότι το απόσπασμα είχε φύγει. Δέχτηκε τότε πυροβολισμό που τον τραυμάτισε θανάσιμα και ύστερα από μισή ώρα δυσβάστακτων πόνων, ξεψύχησε.

Πριν εκπνεύσει έβγαλε τον σταυρόν από τον λαιμόν του, τον έδωσε εις τον υπαρχηγόν του Νικόλαο Πύρζαν με την εντολήν: «τον σταυρόν να τον δώσεις εις την σύζυγόν μου και το τουφέκι εις τον Μίκην (τον γιο του) και να του είπης ότι έκαμα το καθήκον μου»¹.

Ύστερα από διάφορες περιπέτειες, τα οστά του μεταφέρθηκαν του 1950 στη βυζαντινή εκκλησία των Ταξιαρχών στην Καστοριά².

Ο Παύλος Μελάς ήταν μόλις 34 ετών. Ο θάνατός του συγκλόνησε το πανελλήνιον, το οποίο συνειδητοποίησε την ανάγκη συνέχισης του αγώνα και γιγάντωσε την επιθυμία συμμετοχής σ' αυτόν. Η θυσία του απέδωσε πλούσιους καρπούς, αφού όπως έγραψεν ο Ίων Δραγούμης: «Ο Μελάς... με τη σπίθα που άναψε στον καθένα, πολλοί που ήταν τυφλοί ως τότε, είδαν».

Όταν μετά πενήντημερον από του θανάτου του Παύλου Μελά, εγνώσθη, την 18^{ην} Οκτωβρίου 1904 η είδηση στην Αθήνα, η πόλη όλη σείσθηκε³.

Την 22^{αν} Οκτωβρίου του 1904, ημέραν Παρασκευήν, έγινε στο Μητροπολιτικό Ναό το μνημόσυνό του με πρωτοβουλία της Ενώσεως Συντακτών. Τον θρήνησε ολόκληρη η Ελλάδα. Παντού και στους μικρότερους οικίσκους οι σημαίες κυμάτιζαν μεσίστιες και η εικόνα του Μελά ήταν δαφνοστεφανωμένη. Οι κώδωνες όλων των εκκλησιών και της πόλης ηχούσαν πένθιμα. Ο συνωστισμός του πλήθους στους δρόμους και στο Ναό ήταν πρωτοφανής. Δεν εκφωνήθηκε λόγος. Την επιμνημόσυνη δέηση επισφράγισε απαγγελία ποιήματος από τον ποιητή και βουλευτή Μήλου, Αριστομένη Προβελέγγιο, ο οποίος μεταξύ των άλλων απηύθυνε και το προφητικό μήνυμα προς τον ήρωα:

*«Αυγή θριάμβου ολόφωτη
μία καταπόρφυρη αυγή
ανέτειλε απ' το αίμα σου».*

Τη συγκίνηση και τα δάκρυα διαδέχθηκε η συνείδηση του χρέους και η αγανάκτηση. Το πλήθος σύσσωμο ξεχύθηκε στους κεντρικούς δρόμους με το σύνθημα: «Ζήτω η Μακεδονία»⁴. Συγχρόνως ένας από τους διαπρεπέστερους ποιητές της εποχής, ο Κωστής Παλαμάς, παιάνισε με την προφητική του λύρα δωρικούς στίχους:

¹ Βλ. Ι.Δ.Αθανασόπουλο, ο.π., σελ. 1η'.

² Βλ. Αλίκη Σολωμού, ο.π., σελ. 119

³ Βλ. Δημ. Χατζή, Ο εορτασμός της 100ετηρίδας του ήρωος του Μακεδονικού Αγώνος Παύλου Μελά, Αθήνα 1972, σελ. 9.

⁴ Βλ. ο.π., σελ. 10.

ΠΑΥΛΟΣ ΜΕΛΑΣ

*Σε κλαίει λαός. Πάντα χλωρό να σειέται το χορτάρι
στον τόπο που σε πλάγιασε το βόλι, ω παλληκάρι.
Πανάλαφρος ο ύπνος σου του Απρίλη τα πουλιά
σαν του σπιτιού σου να τ' ακούς λογάκια και φιλιά,
και να σου φτάνουν τον χειμώνα οι καταρράχτες
σαν τουφεκιού αστραπόβροντα και σαν πολέμου κράχτες.
Πλατιά του ονείρου μας η γη και απόμακρη. Και
γέρνεις εκεί και σβεις γοργά.
Ιερή στιγμή. Σαν πιο πλατιά τη δείχνεις,
και τη φέρνεις σαν πιο κοντά.*

Κωστής Παλαμάς
Η Πολιτεία και η Μοναξιά
1904

Κι' ο Ζαχαρίας Παπαντωνίου με την υποβλητική φωνή του θα παιανίσει στίχους:

*«Καλύτερα οδηγεί ένα καντήλι τάφου,
που ο σκοτωμένος τ' άναψε και μας ακαρτερεί».*

Το πνεύμα αυτοθυσίας στον Παύλο Μελά παρουσιάζεται, εκ πρώτης όψεως, με δυσεξηγήτο τρόπο. «Κάποιος» λέγει, για να αποφύγει την εγωιστική διατύπωση, «πρέπει να σκοτωθεί πρώτος εις την Μακεδονίαν, δια να εξυπνήσουν τα πνεύματα». Αυτή τη φράση επαναλαμβάνει συχνά στα γραπτά του και στις προφορικές του συζητήσεις¹.

Ο γεμάτος σφρίγος και ζωή αυτός νέος, ο Παύλος Μελάς, που τρέφει απεριόριστη αγάπη και στοργή προς την οικογένειά του, θέτει υπεράνω όλων αυτών κάτι ιερώτερον, την Πατρίδα και εν προκειμένω την δεινοπαθούσα Μακεδονία. Κατέχεται από βαθιά συνείδηση ότι χρειάζεται η θυσία ενός πρωτομάρτυρα, για να ευοδωθεί ο αγώνας. Δεν επιδιώκει τη θυσία αλλά και δεν φοβείται τον θάνατο. Υπολογίζει στην ανθοφορία αγωνιστικού πνεύματος, εκ του μνήματος².

Ο Σπύρος Μελάς επισκέφθηκε κατά το 1914 το σκοτεινό δωμάτιο της Μητροπόλεως Κοζάνης, όπου εκρύπτετο ο Μελάς κατά τη δεύτερη έξοδό του στη Μακεδονία και διηγείται ότι, όταν εκεί τον επισκέφθηκε ο Κοζανίτης ιατρός, Ρεπανάς, στάθηκε αδύνατον να συγκρατήσει τα δάκρυά του από συγκίνηση.

Ο Παύλος τότε τον ερωτά: - Ζωντανόν, λοιπόν, με κλαίτε, γιατρέ μου; Κι' αν είναι πεπρωμένον να σκοτωθώ εις τα βάθη της Μακεδονίας, τότε θα ιδείτε τί έχει να γίνει. Και τα μάτια του έλαμψαν – γράφει ο Σπύρος Μελάς – και μεγάλωσαν. Και το πρόσωπόν του περιεβλήθη την αίγλην των προφητών και των μαρτύρων³.

¹ Βλ. ο.π., σελ. 21

² Βλ. ο.π.

³ Βλ. ο.π., σελ.22

Στις 13 Οκτώβρη 1904 στη Σιάτιστα δέχθηκε πυροβολισμούς, τραυματίστηκε και σε λίγο ξεψύχησε, ο Παύλος Μελάς, ο πρωτεργάτης και πρωτομάρτυρας του Μακεδονικού Αγώνα. Ο θάνατός του έγινε πνοή ζωής, συνήγειρε τον Ελληνισμό κι' έγινε εθνικό σύμβολο.

«Ο Μελάς... με τη σπίθα που άναψε στον καθένα, πολλοί, που ήταν τυφλοί ως τότε, είδαν» έγραψε ο Ίων Δραγούμης.

Δρ. Μαρία – Ελευθερία Γ. Γιατράκου

Η ιστορική μνήμη της αυτοθυσίας του γενναίου ανθυπολοχαγού του πυροβολικού, Παύλου Μελά, του πρωτοπόρου, εμπνευστή και πρωτομάρτυρα του Μακεδονικού Αγώνα επιβάλλεται πάντοτε, ιδιαιτέρως μάλιστα στους καιρούς μας κατά τους οποίους παρατηρείται συχνά, ενδεχομένως από άγνοια ή ελλιπή πληροφόρηση, η παραχάραξη και αμαύρωση της φωτεινής βιοτροχιάς αναστημάτων αναλόγου πνευματικού διαμετρήματος.

Η παιδεία, το ήθος, ο πλούτος των ιδανικών, οι ευγενείς στόχοι, η αγάπη για τον πλησίον και την πατρίδα του Παύλου Μελά αξίζει να μελετώνται από όλους μας, να διδάσκονται σε όλες τις βαθμίδες της εκπαίδευσης, ώστε να εμφορούμαστε από ιδανικά που ανεβάζουν την ποιότητα της ζωής, τη νοηματίζουν, λαμπρύνουν την πατρίδα μας, ανεβάζουν τον κόσμο.

Το «πρόσωπον» του Παύλου Μελά, περιεβλήθη κατά τον Σπύρο Μελά, «την αίγλην των προφητών και των μαρτύρων».